

“ZAŠTO BIH IZGLEDALA MLAĐE?": ŽENE, STARENJE I SVAKODNEVNE PRAKSE UPRAVLJANJA TIJELOM

Izvorni znanstveni članak
Primitljeno: 3. 1. 2019.
Prihvaćeno: 8. 7. 2019.
DOI: 10.15176/vol56no204
UDK 591.139-055.2
57.017.6

MARIJA GEIGER ZEMAN

ZDENKO ZEMAN

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb

Ljudsko tijelo je uronjeno u mrežu kompleksnih normi, očekivanja, pravila i izvedbi. Ono je svojevrsan "medij kulture" (Bordo 2003: 165) i sjecište individualnog i socijalnog (Gimlin 2002). Tijelo je i sredstvo osobnog izražavanja u svakodnevnom životu. Rod je jedna od ključnih kategorija za razumijevanje tijela. Analize tijela iz rodne perspektive pokazuju kako se kreira i prezentira rodnost (feminino ili maskulino) tijelo. Postoji diskrepancija između drugovalnih i trećevalnih feminističkih interpretacija različitih praksi uljepšavanja i proizvodnje normativnog femininog tijela. U radu se kategorija roda isprepliće s kategorijom dobi pri čemu su u fokusu analize iskustva i interpretacija vlastitih tijela iz pozicije starijih žena. Intervjui su provedeni sa starijim ženama, rezidenticama četiri doma za starije osobe u Zagrebu i Splitu. U fokusu analize je njihova percepcija vlastitog tijela i fizičkog izgleda, svakodnevne prakse održavanja funkcionalnosti tijela, svakodnevne prakse uljepšavanja te interpretacije recentnih dominantnih standarda ljepote.

Ključne riječi: starenje, tijelo, feminitet, fizički izgled, upravljanje tijelom, kvalitativna metodologija

UVOD

Pitanje "Zašto bih izgledala mlađe?" iz naslova rada potječe iz intervjua s gospođom Dagmar, odnosno iz njezine konstatacije "Mislim, a zašto bih izgledala mlađe, mislim čemu?" izrečene tijekom intervjua. Pitanje gospođe Dagmar višestruko je inspirativno i poticajno za teorijsku refleksiju u kojoj se isprepliću tijelo, rod i starenje.

Iako je neupitna točka susreta i ispreplitanja individualnih i socijalnih silnica (Gimlin 2002: 3), ljudsko tijelo je dugo bilo zanemareno i nevidljivo u socijalnoj teoriji, da bi od 1980-ih

(Shilling 2008: 2) naovamo konačno dospjelo u fokus mnogobrojnih analiza, teorijskih propitivanja i istraživanja. Način upravljanja tijelom čvrsto je povezan sa samoprezentacijom osobe u svakodnevnom životu. Taj *dramaturški* pristup socijalnoj pojavnosti osobe razotkriva manje ili više suptilne načine pomoću kojih pojedinac kreira svoju masku te, kao socijalni akter, pomoću nje upravlja impresijama drugih o sebi (Goffman 1956). U fokusu ovog rada je tijelo shvaćeno kao medij uronjen u kompleksne mreže socijalnih, kulturnih, rodni, dobni, klasni i mnogih drugih pravila, normi, očekivanja i definicija te tradicionalnih i ne-tradicionalnih izvedbi. Pritom posebnu pozornost posvećujemo ispreplitanju dviju važnih kategorija – dobi i roda. Pomoću osvrta na postojeća empirijska istraživanja temeljena na kvalitativnoj metodologiji, te teorijske interpretacije i prijeopore u feminizmu oko (svakodnevne) proizvodnje femininog tijela, ukazujemo na koje se načine isprepliću dob i rod, s posebnim naglaskom na njihovu odnosu i očitovanju kroz *starije* tijelo i prakse upravljanja tijelom. Postojeća istraživanja percepcije i evaluacije tijela, praksi uljepšavanja i ostalih oblika upravljanja tijelom vrlo su "oskudna i difuzna" i uglavnom su usredotočena na iskustva žena mlađe i srednje dobi (Hurd 2000: 92). Ovaj rad, dakle, nastoji dati glas starijim ženama i njihovim iskustvima. Koliko su starije žene (ne)zadovoljne svojim fizičkim izgledom? Koliko im je fizički izgled važan? Kako kreiraju feminini izgled? Koje prakse uljepšavanja svakodnevno prakticiraju? Koja značenja pripisuju tim svakodnevnim praksama brige o tijelu i fizičkom izgledu? To su neka od ključnih pitanja kojima se bavimo u analizi terenskog materijala temeljenog na intervjuima sa starijim ženama iz četiri doma za starije osobe u Zagrebu i Splitu.

"ODSUTNA PRISUTNOST": TIJELO, SEBSTVO, IDENTITET

Od ranih 1980-ih u sociologiji raste interes za "studije tijela" no interes za teme povezane s tijelom i tjelesnošću povećan je ne samo u znanstvenoj zajednici nego i izvan nje (u medijima, u fitness, kozmetičkoj i *anti-ageing* industriji, a javlja se i sve veći interes za konstruiranje zdravih tijela i različite oblike tjelesnih modifikacija) (Shilling 2008: 1, 2; Shilling 2003: 5; Blackman 2008: 2). Tako je tijelo iz marginalne pozicije "odsutne prisutnosti" u klasičnoj sociologiji (Shilling 2003: 8; Blackman 2008: 6) postalo novo veliko područje teorijskih konceptualizacija i empirijskih istraživanja. Novi pogled na tijelo utjecao je i na pojavu novih interpretacija klasičnih socioloških teorija, pristupa i koncepata koji nisu bili primarno fokusirani na tijelo i lice, ali su se u novim okolnostima pokazali uspješnim i inspirativnim za propitivanje, istraživanje i teoretiziranje tijela u različitim kontekstima. Debra L. Gimlin (2002: 3) ističe da upravo "zato što je tijelo nedvojbeno lokacija s koje počinje sav socijalni život" ono postaje "logična polazišna točka za sociološko proučavanje". "Tijelo je medij kulture" (Bordo 2003: 165; Gimlin 2002: 3) na dvostruki način: s jedne strane, na tijelu su upisana kulturalna pravila, a s druge strane, kulturalna pravila "oblikuju načine na koje se tijelo izvodi i pojavljuje" (Gimlin 2002: 3). Sebstvo – koje je i socijalni konstrukt i

"individualni posjed" – konstruira se i "pokazuje socijalnom svijetu" upravo kroz tijelo te je ono stoga točka susreta individualnog i socijalnog (isto).

Referirajući se na Georgea Herberta Meada, odnosno njegov koncept sebstva konstituiranog kroz simboličke interakcije s drugima, Bryan S. Turner (prema Blackman 2008: 22, 23) konstatira da je iz mikroperspektive tijelo "vozilo za ekspresiju sebstva". Tek promatrajući sebstvo i tijelo iz te mikroperspektive možemo vidjeti i razumjeti kako osoba stvara sebe kao "osobitu vrstu subjekta", kako re-kreira i izražava sebe u svakodnevnom životu te kako, usvajajući kulturne kodove, simbole i znakove, konstruira i prezentira svoje tijelo (Blackman 2008: 24, 23).

Kao jedno od krucijalnih teorijskih pitanja u tom sklopu Chris Shilling (2003: 1) ističe kompleksnost odnosa između tijela i osjećaja vlastitog identiteta u "visokoj modernosti". Tijelo, naime, ima veliku važnost u prikazivanju i izvođenju sebstva u svakodnevnim interakcijama (Howson 2011: 14). To je, između ostalog, uvjerljivo pokazala još i klasična sociološka perspektiva simboličkog interakcionizma (Charles Horton Cooley, George Herbert Mead, Erving Goffman), a Shilling ističe prinose Goffmana, koji je istraživao i načine na koje tijelo funkcionira kao "ključno sredstvo samoekspresije" (Shilling prema Blackman 2008: 43).

U klasičnoj sociološkoj studiji *The Presentation of Self in Everyday Life* (1956) Goffman razvija "dramaturški model sebstva" te promišlja i istražuje na koje načine pojedinci kao socijalni akteri – pa i kao glumci – "upravljaju impresijama" koje "daju drugima" (Blackman 2008: 42). Goffman se pritom poziva na studiju Roberta Ezre Parka *Race and Culture* (objavljenu 1950. godine) u kojoj je istaknuta dramaturška komponenta:

[...] svatko uvijek i svugdje više ili manje svjesno, igra ulogu. [...] Igrajući te uloge znamo jedni druge; igrajući te uloge znamo sebe. U smislu i u onoj mjeri u kojoj ta maska predstavlja koncepciju koju smo formirali o sebi – uloga prema kojoj težimo živjeti – ta maska je naše istinskije sebstvo, sebstvo koje bi željeli biti. Na koncu, naša percepcija naše uloge postaje druga priroda i integralni dio naše osobnosti. (Park prema Goffman 1956: 12)

Izvođenjem sebstva pojedinac "kreira i upravlja svojim vlastitim likom" (Blackman 2008: 42). U tom je smislu pojedinac (socijalni) glumac, odnosno izvođač, koji usvaja uloge i izvodi ih u svakodnevnom životu nastojeći da promatrači "vjeruju da lik koji vide" uistinu i "posjeduje karakteristike" koje posreduje svojom izvedbom, iako sam izvođač može, ali i ne mora vjerovati u realitet svog djelovanja (Goffman 1956: 10). Goffman (1956: 13) izvedbu definira kao "sve aktivnosti pojedinca koje se pojavljuju tijekom perioda obilježenog njegovim neprekidnim prisustvom pred određenim skupom promatrača, i koje imaju neki utjecaj na promatrače". U tom kontekstu on povlači distinkciju između pojma "prednji dio", pod kojim misli "dio individualnog performansa koji regularno funkcionira na opći i fiksirani način da bi se definirala situacija za one koji promatraju izvedbu", i pojma "osobni prednji dio", koji obuhvaća oznake i "predmete koje najintimnije identificiramo s performerom" te

očekujemo da ih se dosljedno drži (na primjer, odjeća, tjelesna postura, facijalna ekspresija, geste, rod, rasa itd.) (Goffman 1956: 13–14). Te su oznake i predmeti važan dio "izražajnog pribora" osobe, pri čemu su neke relativno fiksne, a druge pak efemerne, "mobilne ili prolazne" (isto: 15), no zajedničko im je da su "vizualne i izražajne informacije" koje su dane tijelom i "kroz tijelo" (Howson 2011: 19).

Tijelo je, dakle, platforma za rekonstruiranje i izražavanje sebstva, no ono, dakako, nikad ne operira u socijalnom i kulturnom vakuumu, nego se njegove akcije uvijek odvijaju u okviru prožetom (pa i zasićenom) različitim značenjima, očekivanjima, kodovima, normama i ulogama. Pritom ono operira na nekoliko razina – fiziološkoj, identitetskoj, socio-kulturnoj, političkoj itd. Tijelo je "primarni simbol identiteta", "simbol sebstva" čiji se nemali kapaciteti za "izmjenu i modifikaciju" dodatno povećavaju zahvaljujući konzumerizmu, razvoju industrije ljepote, plastične i rekonstrukcijske kirurgije (Gimlin 2000: 80). "Tijelo govori" (Collet prema Blackman 2008: 43), ono je medij ekspresije sebstva, a ta je "samoprezentacija (tjelesni položaj, ponašanje, geste i tako dalje)" pod utjecajem niza čimbenika (socioekonomski status, rod, seksualna orijentacija, etnicitet, religija itd.) te "socijalnih očekivanja povezanih s određenom ulogom ili situacijom" (Howson 2011: 21). Pojedinaac upravlja impresijama, trudeći se ponajprije da svoj fizički izgled konformira kulturnim normama, ali im se može i suprotstaviti tako što će ih prekršiti ili modificirati.

TIJELO I PROJEKT FEMINITETA

Rod je važna kategorija za razumijevanje tijela baš kao što je i tijelo važno za razumijevanje roda – kako za sociologiju tako i za feminističku teoriju. Prema Gimlin (2002: 3), tijelo ima ni manje ni više nego krucijalnu poziciju u "suvremenim koncepcijama roda". Stoga je iznimno važno shvatiti načine na koje se kultura upisuje u ženska tijela i ženska tjelesna iskustva (Blackman 2008: 71) te na koji način rodne norme i očekivanja utječu na prezentiranje sebstva u svakodnevnom životu.

Tradicionalni rodno binarni pristup važne parove značajki poput "snage i slabosti, aktivnosti i pasivnosti, seksualnosti i neutralnosti" povezuje upravo s dimenzijama fizičkog i tjelesnog (Gimlin 2002: 3), koje na taj način dolaze u prvi plan pri tematiziranju rodni posebnosti i razlika. Tako se u feminističkoj teoriji desetljećima raspravlja o ženskom tijelu i tjelesnim aspektima feminiteta (Brownmiller 1984), kritički se propituju standardi i norme fizičke atraktivnosti (Saul 2003) te politička i ekonomska podloga "mita o ljepoti" (Wolf 2002). Feministički modeli kulturalne inskripcije tijelo razumiju kao "moćnu simboličku formu" (Douglas prema Bordo 2003: 165), koja je istodobno "tekst kulture" i "tekst feminiteta" (Bordo 2003: 165, 169). Pritom kultura pomoću različitih simboličkih oblika, normi, pravila, ograničenja i sredstava socijalne kontrole, proizvodi, regulira i disciplinira tijelo (isto: 165).

Pomoću Foucaultova koncepta disciplinirajućih praksi kojima se proizvode "poslušna tijela" Sandra Lee Bartky (1997: 132) analizira načine na koje se proizvode ženska tijela koja

su "poslušna" i "prikladna" te kako ovaj tip discipline utječe na "ženski identitet i subjektivnost". Za tu autoricu feminitet je "postignuće", odnosno rezultat primjene disciplinirajućih praksi (restriktivne dijeta, tjelovježba, kontrola facijalne ekspresije, depilacija, nanošenje dekorativne kozmetike, briga o kosi/frizuri i koži lica te odjeći i modnim dodacima), koje proizvode tijelo koje će po svom izgledu, veličini, dimenzijama, konfiguraciji, gestama, kretanjama i posturi moći biti prepoznato kao feminino (Bartky 1997: 123, 134). Žene, međutim, u svom tjelesnom ponašanju ("geste, postura, kretanje") i facijalnoj ekspresiji trpe veća ograničenja od muškaraca (isto: 134–136).

"Disciplinirajući projekt feminiteta" (Bartky: 139), međutim, nije uronjen samo u mreže rodničkih pravila, očekivanja i definicija nego ga treba promatrati intersekcionalno jer ga suodređuju (i) logike i pravila rase, etniciteta, klase, seksualne orijentacije, dobi, zdravstvenog statusa itd. Dinnerstein i Weitz (1994: 18) tako navode primjere nekih lezbijskih zajednica ili dijelova afroameričke zajednice u kojima su kulturalne definicije normativnog feminiteta odbačene zbog toga što su dominantni kulturalni standardi feminiteta heteroseksualni, bijeli i srednjeklasni konstrukti.

Bartky (1997: 143) zaključuje da disciplinirajuće prakse proizvodnje femininog tijela reproduciraju "opresivan i neegalitarni sistem seksualne subordinacije". Na toj crti Sheila Jeffreys podržava konsenzualno mišljenje drugovalnih feministkinja da su prakse uljepšavanja "najvažniji aspekt ženske opresije", odnosno komponenta "maskuline estetike" koja objektivizira ženska tijela, negativno utječe na žensko samopouzdanje i "predstavlja ženski subordinirani status" (Jeffreys 2005: 2, 1, 5). Jeffreys pritom naglašava da upravo odnos prema praksama uljepšavanja posebno jasno ukazuje na važne razlike između ključnih premisa feminizma drugog i trećeg vala. Kao što je poznato, na prijelazu iz 1980-ih u 1990-e drugovalnoj feminističkoj misli počeli su kritički oponirati postfeminizam, postmoderni i "novi feminizam", koji afirmiraju koncepte "djelovanja", "izbora" i "osnaživanja" (isto: 5). Iz pozicije tog "novog feminizma" drugovalni feminizam se čini "puritanskim" (Walter prema Jeffreys 2005: 12), i to se, dakle, posebno ilustrativno očituje u odnosu prema praksama uljepšavanja, koje se sad promatraju kroz optiku depolitizirane privatnosti, pa se više ne smatraju opresijom nametnutim praksama, nego se u njima prepoznaje ponajprije moment zadovoljstva koje donose samim ženama. Jeffreys kritički ističe da "nove feministkinje" (poput Natashe Walter) u praksama uljepšavanja pronalaze i mnogo više od pukog zadovoljstva – čak i nemale socijalno transformativne, kreativne i transgresivne potencijale. "Trećevalni", "novofeministički" način razmišljanja dobro ilustrira način na koji Karen Lehrman razumije ulogu praksi uljepšavanja. Ona, naime, smatra da je dekorativna kozmetika "posve kompatibilna s feminizmom" (Lehrman prema Jeffreys 2005: 12) jer prakse uljepšavanja mogu oslobađati i omogućavati ženama da "povećaju svoje samopouzdanje i uvećaju socijalnu moć" (Hurd Clarke i Bundon 2009: 200). Referirajući se na analize intervjua sa ženama Natalie Beausoleil (prema Hurd Clarke i Bundon 2009: 200) naglašava i komponentu samoizražavanja, odnosno definiranja identiteta, zaključujući "da uporaba kozmetike zahtijeva kreativnost, kompetenciju i vještinu te konstituira važno sredstvo kojim žene mogu izraziti sebe". U tom smislu prakse uljepšavanja, dakle, treba

shvatiti (i) kao alat pomoću kojeg žene koriste vlastito tijelo da bi pregovarale o vlastitom identitetu (Gimlin 2002: 8).

Neke od kritika koja su upućivane feminističkim teorijama kulturalne inskripcije vezane su uz problem "dihotomije struktura/djelovanje" (Blackman 2008: 28). Preciznije, radi se o kritikama shvaćanja koja odnos (društvene) strukture i (pojedinačnog) djelovanja vide u znaku asimetrije, odnosno (gotovo potpune) dominacije strukture nad (individualnim) djelovanjem. Monique Deveaux (prema Dellinger i Williams 1997: 152) ističe kako feministkinje ne bi trebale "prenaglašavati" ni "teze o poslušnim tijelima", ali ni "oslobađajuće aspekte Foucaultova rada" jer time "zaustavljaju značajnu raspravu o tome što žene osjećaju prema svojim tijelima, svom izgledu i socijalnim normama" pri čemu je potrebno imati na umu da su odgovori realnih žena na ideale feminiteta različiti.

Kathy Davis (1995: 1) također kritički propituje "tezu o poslušnim tijelima" te "preoblikovanje ženskog tijela" pomoću plastičnih operativnih zahvata promišlja i istražuje kao "feminističku dilemu". No Davis (1995: 56, 57) "prevladava problem" promišljanja žena kao "pasivnih individua" i "kulturalnih glupača", omogućavajući da se čuju glasovi žena koje imaju iskustvo operativnog zahvata plastične kirurgije.

Kirsten Dellinger i Christine L. Williams (1997: 152) ističu da je "odnos između moćnih hegemonijskih ideologija i ženskog djelovanja reflektiran" u "aktualnim proživljenim iskustvima" žena, pa je posebno važno u fokus staviti ženska iskustva te interpretacije i značenja koja one same pridaju vlastitim tijelima. Drugim riječima, koliko god socijalne strukture bile obuhvatne i (nad)moćne, ženama nije uskraćena mogućnost refleksivnog distanciranja spram njihovih zahtjeva. U okviru tog pristupa koji, dakle, inzistira na stanovitom stupnju ženske autonomije unutar zadanih društvenih okvira, ostaje nedvojbeno i da proizvodnja, konstruiranje i prezentiranje femininog tijela i izgleda također ovise i o nizu nezaobilaznih čimbenika koji suodređuju sudbinu svakog društvenog pojedinca – klasi, rasi, seksualnoj orijentaciji, dobi itd. (Deveaux prema Dellinger i Williams 1997: 152). U svjetlu takvog intersekcionalnog pristupa autorice ističu potrebu za transcendiranjem dualističkog i redukcionističkog promišljanja žena kao "ugnjjetavanih žrtava ili slobodnovoljnih činiteljica" (Dellinger i Williams 1997: 153) jer se stvarne ženske egzistencije pozicioniraju negdje na osi između tih dvaju ekstrema, bliže jednom ili drugom polu, s obzirom na to da svaka žena ima "kapacitet da se odupre, pregovara ili odbije djelovanje disciplinarne moći" (Blackman 2008: 28). No i ovdje je, kako je već naglašeno, važno uzeti u obzir snažno djelovanje društvenog konteksta. Dellinger i Williams tako pokazuju da norme i pravila na radnom mjestu, na primjer, jako utječu na odluku žena da na posao dođu (ili ne dođu) našminkanih lica. Njihova studija ukazuje na kompleksan odnos između strukture i individualnog djelovanja – "prikladan *make up*" povezan je sa svojstvima ("zdravlje, heteroseksualnost i kredibilitet na radnom mjestu") koja upućuju na profesionalnu uspješnost (Dellinger i Williams 1997: 151, 174). Sudionice njihova istraživanja razvijaju složen odnos spram dekorativne kozmetike – činjenica da je koriste zbog institucijskog pritiska ih ne sprječava u tome da uživaju u dobivenim komplimentima i u razgovoru o njoj s drugim

ženama (isto: 175). Drugim riječima, prilagodba izvanjskim pravilima ne eliminira određenu autonomnu praksu i izvlačenje zadovoljstva i/ili užitka iz nje. Na temelju ovog empirijskog materijala moguće je ustvrditi da žene autonomno djeluju unutar rodnog poretka ili da su one, kako to formulira Kathy Davis (1995: 5), autonomni subjekti "koji pregovaraju svojim tijelima i svojim životima unutar kulturalnih i strukturalnih ograničenja orodnjenog socijalnog poretka". Na toj crti je i tvrdnja Debre Gimlin (2002: 2) da prakticiranje aktivnosti povezanih s tjelesnim izgledom nije izraz ženske subordinacije, nego način na koji žene unutar "sustava rodne opresije" uspijevaju "kreirati prostor za osobno oslobođenje". Tijelo je tako, vjeruje Gimlin (2002: 149), dvostruko određeno – ono je s jedne strane "lokacija dominacije", a s druge strane funkcionira kao učinkovit "instrument otpora i djelovanja u konstruiranju i rekonstruiranju... sebstva".

STARENJE, TIJELO I FEMINITET

Kao kompleksna i multimodalna kategorija rod uključuje i bivanje i činjenje – on nije samo to *tko smo* nego i ono što činimo (ili izvodimo) (Kaiser 2013: 123, 127).¹ "Činjenje roda", dakako, nije "izolirani proces" – kao što smo već podsjetili, "kad 'činimo rod' istodobno 'činimo' etnicitet, klasu, dob, seksualnost, sposobnost itd." (Krekula 2007: 157). Jasno je također da se rodne uloge, rodni identiteti i rodni odnosi mijenjaju tijekom života (Arber et al. 2003). Intersekcionalni pristup pak podvlači nepobitnu (iako često zaboravljaju) činjenicu da ženska iskustva nisu uniformna – jer žene nisu homogena društvena grupa (Krekula 2007: 156). Istinitost teze o heterogenosti uvjerljivo pokazuju i dokazuju subjektivna iskustva starijih žena, njihov odnos prema vlastitom tijelu i svakodnevne prakse upravljanja tijelom.

Promatrano u kontekstu kasnomoderne i hiperkonzumerističke kulture, koja idealizira feminino tijelo i poželjan izgled definira isključivo u terminima mladosti, zdravlja i dobre tjelesne sprema (Grogan prema Hurd Clarke i Bennett 2015: 133), starije žensko tijelo neizbježno odstupa od standarda. Mnoge autorice ukazuju na različite oblike nevidljivosti, isključenosti i dominantno negativnog stereotipiziranja kojima su izložene starije žene. Susan Sontag (1972) je inaugurirala sintagmu "dvostruki standardi starenja" kojom ne samo da ukazuje na intersekciju roda i dobi nego naglašava i socio-kulturnu činjenicu da starenje nije rodno neutralno (Zeman i Geiger Zeman 2016). Jer starenje, kao što je poznato, nije identično evaluirano kod muškaraca i kod žena. Starenje je tako, kao što je istaknula Sontag (1972: 29, 31), posebno neugodan protivnik ženama jer ono neumoljivo potkopava i dovodi u pitanje patrijarhalnom tradicijom definiran izvor ženske moći – atraktivan fizički izgled.

¹ Rodni identitet određujemo kao "osjećaj sebe kao muškarca ili žene" ili "orodnjeni osjećaj sebe" (Wade i Marx Ferree 2015: 17, 60) pri čemu se ne smiju zaboraviti ni njegova fluidnost, promjenjivost, kontekstualizirana i permanentno (samo)rekonstruiranje (Kaiser 2013). Rodni identitet se očituje na više povezanih razina, u ponašanju, govoru, izgledu, odijevanju, ukusu, životnim izborima itd.

Clary Krekula (2007: 162–165) ističe ograničenost i (djelomičnu) empirijsku (ne)ute-meljenost teza Susan Sontag iz nekoliko razloga: 1) Sontag je fokusirana isključivo na “estetski aspekt tijela” (ili fizički izgled), zanemarujući neke druge važne fizičko-tjelesne aspekte (na primjer, mobilnost, “snaga i aktivnost”); 2) starenje uključuje i stvari s kojima se i muškarci – i to posebno oni koji nisu ni bogati ni uspješni – također teško nose; 3) odnos starijih žena prema vlastitim tijelima ne mora nužno biti negativan nego se on, podvrgnut pomnijem pogledu, pokazuje kompleksnim i kontradiktornim (na primjer, starijim ženama izgled može biti važan, ali ne i primaran, pa one najveću važnost mogu pripisivati funkcio-nalnosti tijela; starije žene mogu biti vrlo kritične prema svom golom tijelu, ali istovremeno mogu s ponosom, užitkom i prihvaćanjem govoriti o njegovu lijepo odjevenom i uređenom izdanju).

S druge strane, briga starijih žena o vlastitom femininom izgledu nije posljedica isključivo izvanjskih kulturalnih pritisaka već i rezultat svjesnog izbora potaknutog različitim vrstama motivacije, pokazuje Laura Hurd Clarke (2017/2018: 107): za neke je žene uljepšavanje i održavanje femininog izgleda ponajprije izvor zadovoljstva, način samoizražavanja, akt kreativnosti i/ili zabave, dok neke druge žene “izbjegavaju biti promatrane i tretirane kao stare žene” u sferi seksualnosti, tržišta rada, radnog mjesta, socijalnih odnosa itd. zato što vjeruju da je “izgledati staro socijalno rizično”. Krekula (2007: 166) ističe kompleksnost odnosa između individualne (mikro) i socijalne (makro) razine jer “društvene norme starenja i rodna značenja fizičkog izgleda mogu rezultirati sasvim različitim ishodima na individualnom nivou”. Pritom je jasno da žene koje “internaliziraju ageističke standarde ljepote” (Hurd Clarke 2017/2018: 106) vlastito starenje nužno doživljavaju i tumače kao propadanje i seriju nenadomjestivih gubitaka te se suočavaju s opadanjem samopouzda-nja i nizom negativnih osjećaja prema vlastitom tijelu.

Analize Fride Kerner Furman temeljene na istraživanju provedenom u jednom salonu za uljepšavanje u New Yorku pokazuju svu kompleksnost ženskog starenja koje nepre-kidno manevrira između rodnog konformizma i otpora. Kao rodno definirani prostor u kojem se praksama uljepšavanja konstruira, proizvodi i održava feminini izgled, salon za uljepšavanje je također i mjesto etabliranja ženske zajednice, umrežavanja, prijateljstva i uzajamne podrške (Kerner Furman 1997: 47, 5). Međuigra konformiranja i opiranja so-cio-kulturnim normama u kontekstu asimetričnog društvenog i rodnog poretka ukazuje na kompleksnost i paradoksalnost individualnih i kolektivnih života (isto: 6–7). Iskustva sudionica – starijih židovskih žena – pokazuju i da je doživljaj vlastitog feminiteta uvelike formiran percepcijama značajnih drugih – žene smatraju da su u mladosti bile atraktivne zato što su ih takvima smatrali drugi (najčešće mladići, rođaci te kasnije bračni partneri) (isto: 50). U konstruiranju i održavanju femininog tijela važna su dva različita mehanizma: *kooperacija* sa značajnim ženama (najčešće bakom, majkom, sestrom, prijateljicom...) koje podučavaju tehnikama uljepšavanja te *kompeticija* s drugim ženama i medijskim prikazima feminiteta pri čemu je istaknut moment komparacije s njima (isto: 52). Ti kom-plementarni mehanizmi ostaju djelatni tijekom cijelog života.

Enguerran Macia, Priscilla Duboz i Dominique Chevé (2015: 174) opisuju i analiziraju načine na koje sudionice u dobi od 65 do 75 godina percipiraju i razumijevaju tjelesne promjene koje dolaze s vremenom i kojim praksama uljepšavanja upravljaju i/ili maskiraju "znakove vremena" (opuštena koža, bore, mrlje, sijeda kosa, povećanje težine itd.). Sudionice pritom smatraju da su isključene iz dominantnih kanona feminine ljepote definiranih mršavošću i mladošću pri čemu posebno naglašavaju rastezanje kože i bore (Macia et al. 2015: 176, 178). Njihov odnos prema promjenama na koži je ambivalentan – smatraju ih gubitkom ljepote, ali ih ujedno i prihvaćaju, pri čemu većina sudionica ne odustaje od brige o svom fizičkom izgledu i investiranja u njegovo održavanje (potrošnjom kozmetičkih proizvoda, nanošenjem dekorativne kozmetike, bojanjem kose i uređivanjem frizure te odijevanjem) jer smatraju da izgled reflektira i moralne kvalitete osobe (isto: 179–180). One tako svoje prakse uljepšavanja smatraju i moralnom obavezom prema značajnim drugima (prijateljima, članovima obitelji i posebno svojoj djeci) (isto: 180).

Laura Hurd Clarke i Alexandra Korotchenko (2011: 498) ukazuju na teorijske rasprave o utjecaju fizičkog izgleda na identitet i samopouzdanje starijih žena. Referirajući se na ranija empirijska istraživanja te autorice ističu istraživačke nalaze koji pokazuju kako pri evaluiranju svojih tijela starije žene rade "zaokret od izgleda prema fizičkoj funkciji" ili kako Marika Tiggemann ističe: "starenjem ženska tijela propadaju, one ostaju jednako nezadovoljne, ali im je to manje važno" (prema Hurd Clarke i Korotchenko 2011: 498). Laura Hurd Clarke i Erica V. Bennett sumiraju rezultate ranijih istraživanja, "percepcije i osjećaje" starijih žena prema "njihovim ostarjelim tijelima": starije žene su u pravilu nezadovoljne svojim fizičkim izgledom (posebno povećanjem tjelesne težine, borama, sijedom kosom itd.) pri čemu je naglašen međugeneracijski faktor (na primjer, starije žene su zadovoljnije svojom težinom od mlađih žena, a dio ih preferira zaobljenije tijelo kakvo je predstavljalo ideal ljepote u doba njihove mladosti); funkcionalnost tijela ima primat u odnosu na izgled; razvojem tržišta *anti-ageing* proizvoda i usluga starije žene su otvorenije za (ne)operativne kozmetičke procedure; zadovoljstvo fizičkim izgledom i investiranje u njegovo održavanje varira s obzirom na klasu, etnicitet i seksualnu orijentaciju – bijele, heteroseksualne starije žene iz srednje klase tendiraju biti manje zadovoljne svojim izgledom (Hurd Clarke i Bennett 2015: 135–137) te više ulažu u upravljanje tijelom kako bi usporile ulazak u socijalno i kulturalno devalviranu kategoriju starijih žena (Hurd Clarke 2017/2018: 107).

METODOLOGIJA

Rad se temelji na analizi intervjua s 36 žena u dobi od 72 do 93 godine u okviru projekta *Socio-kulturni i rodni aspekti starenja u Hrvatskoj* (2014) koji je realiziran zahvaljujući donaciji Zaklade Adris.² Analizirani intervjui dio su šireg istraživačkog zahvata u kojem

² Uz dr. sc. Mariju Geiger Zeman i dr. sc. Zdenka Zemana, koji su terenski rad obavljali na svim istraživačkim lokacijama, u istraživanju su sudjelovale kolegice dr. sc. Jadranka Rebeka Anić (Dom za starije osobe

su sudjelovali korisnice i korisnici četiri doma za starije osobe: Doma za starije osobe Medveščak i Doma za starije osobe Sveta Ana iz Zagreba te Doma za starije osobe Zenta i Doma za starije osobe Lovret iz Splita.

Etičko povjerenstvo Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar je na temelju uvida u kompletnu istraživačku dokumentaciju utvrdilo da je istraživački instrument u skladu sa svim etičkim standardima i propisima. Svim sudionicama istraživanja su na početku dvoeta-pnog istraživačkog procesa sastavljenog od ispunjavanja upitnika i intervjuiranja, usmeno i pisano zajamčene anonimnost i povjerljivost. Imena svih sudionica su promijenjena pri čemu je dio njih samostalno odabrao pseudonime dok je drugi dio odluku o pseudonimu prepustio istraživačima. Većina sudionica je intervjuirana u njihovim domskim apartmani-ma, a tek je nekoliko žena preferiralo intervjuiranje u zajedničkim domskim prostorijama (na primjer, knjižnica, čajna kuhinja na katu). Dobne, obrazovne, maritalne, zdravstvene i socio-ekonomske karakteristike uzorka vidljive su u tablici 1.

Tablica 1 Karakteristike uzorka (n = 36)

Godina rođenja	
1921 – 1925	3
1926 – 1930	5
1931 – 1935	14
1936 – 1940	10
1941 – 1945	4
Obrazovanje	
Nezavršena osnovna škola	5
Osnovna škola	3
Srednja škola (trogodišnja)	7
Srednja škola (četverogodišnja)	11
Viša škola	3
Fakultet	7
Bračni status	
Udana / izvanbračna zajednica	4
Razvedena/rastavljena	7
Udovica	23
Neudana	2
Samoprocijenjeno zdravstveno stanje	
Izvršno	2
Dobro	24
Ni loše ni dobro	7
Loše	3
Izuzetno loše	0

Zenta), dr. sc. Lynette Šikić-Mićanović (Dom za starije osobe Sveta Ana) te vanjska suradnica Tea Sertić (Dom za starije osobe Medveščak).

Mjesečni prihodi (u kunama)	
Manji od 1000	2
1001 – 1500	1
1501 – 2000	1
2001 – 2500	3
2501 – 3000	3
3001 – 3500	4
3501 – 4000	7
4001 – 4500	6
4501 – 5000	2
5001 – 5500	2
5501 – 6000	1
6001 – 6500	1
6501 – 7000	2
+7000	1

Svi intervjui snimani su digitalnim snimačem i transkribirani. Svaki transkript je pročitao nekoliko puta, kodiran te su utvrđene subkategorije i kategorije (Aléx et al. 2006: 857, 858) koje se odnose na raznolika iskustva starijih žena u sferi percepcije i evaluacije vlastitog tijela i fizičkog izgleda, svakodnevne prakse upravljanja svojim tijelom i izgledom te interpretacije dominantnih kulturalnih standarda ljepote.

"ZAKAJ SE TAK MIJENJAMO?"³: (NE)ZADOVOLJSTVO FIZIČKIM IZGLEDOM

Evaluacija vlastitog fizičkog izgleda je vrlo kompleksan i ambivalentan postupak, a zadovoljstvo fizičkim izgledom ne temelji se na konformiranju s dominantnim normama fizičke atraktivnosti, već na samoprihvatanju. Izvori nezadovoljstva fizičkim izgledom su raznoliki: povećana tjelesna težina, smanjena tjelesna težina, preširoki bokovi i stražnjica, opuštena koža, pjega, dlakavost, upali obrazi, općeniti gubitak fizičke atraktivnosti, gubitak specifične fizionomije, sijeda kosa, loša kvaliteta kose, brzo mašćenje kose, izabrano lice, povijenost zbog deformacije kralježnice. Gospođa Mirjam je to opisala riječima: "Znate, sve nestaje. Sve se suši."

SAMOPRIHVAĆANJE

Unatoč nezadovoljstvu zbog izgleda određenih dijelova tijela/lica sudionice prihvaćaju svoj aktualni fizički izgled i ne žele ga mijenjati. Usprkos samokritičnosti naglašen je i element (samo)prihvatanja tog "nesavršenog" tijela i izmijenjenog lica:

³ Iz intervjua s gospođom Mirjam: "Mijenjam se jako. Pitala sam moju prijateljicu zakaj se tak mijenjamo? Veli 'zato da lakše umremo'".

Bože moj, znam da sam takva kakva jesam. Evo, sad trenutno nemam ni frizure. Kosa mi je oslabila od šećera. Moram ić učiniti trajnu... Ne mogu se ovakva gledat, ali kad se pogledam u ogledalo vidim jednu staru izboranu ženu neuredne frizure. Tako, ali šta ću. (Anja)

Ja sam... kaj medved, nemam neke ženstvene linije, al to me uopće ne boli i ne opterećuje. (Fedora)

Sve skupa nisam baš nešto naročito zadovoljna, ali to ne razmišljam puno jer to je nemoguće promijeniti, pa je tako kako je. (Manuela)

FUNKCIONALNOST

Kada govore o svom tijelu i fizičkom izgledu sudionice stavljaju u drugi plan estetsku komponentu i primat daju funkcionalnosti (fizičkoj i mentalnoj) ili svojim moralnim i ljudskim kvalitetama (na primjer, empatija, spremnost na pomoć, vedrina i humor, poštenje, dobar odgoj itd.). Gospođi Juditi tako smetaju "pjege koje su nastale, te staračke. Pa rastu mi sad nekakve dlake. A šta da vam kažem? Stara sam". No zadovoljna je time što je tjelesno i mentalno funkcionalna:

Pa zadovoljna sam da mogu hodat, da se mogu sama okupat, da mi mozak radi. To mi je najvažnije... najviše sam zadovoljna sa svojim mozgom. Ozbiljno vam kažem, da sve kapiram i da me sve interesira. (Judita)

S obzirom na to da su gotovo sve sudionice isticale važnost zdravlja i (mentalne i fizičke) funkcionalnosti jasno je da važnu ulogu imaju i svakodnevne prakse održavanja tijela te brige o tijelu i zdravlju. Samo se malobrojne smatraju nemarnima po pitanju zdravlja, a većina sudionica vodi permanentnu brigu o vlastitom zdravstvenom stanju tako što ide na redovite liječničke preglede/kontrole i/ili povremene fizikalne terapije, disciplinirano uzima propisane lijekove, konzumira različite suplemente (magnezij, kalcij, C vitamin, propolis, omega 3, goji bobice itd.) te se trudi zdravo i/ili umjereno hraniti i izbjegavati hranu koja im smeta. Povrh toga većina njih nastoji se što više kretati i/ili baviti nekim oblikom tjelovježbe, koje prakticiraju samostalno u svojim domskim sobama (vježbe istezanja, vježbe za osteoporozu, vježbe za vratnu kralježnicu, plivanje, ples itd.) i/ili u okviru grupne tjelovježbe organizirane u domu (gimnastika, ples itd.). Dvije sudionice su odustale od dugotrajne štetne navike – prestale su konzumirati nikotin. Stupanj i opseg brige o zdravlju, dakako, ovisi i o financijskim mogućnostima – tek su si dvije sudionice, na primjer, mogle priuštiti konstantno ili povremeno konzumiranje masaže i akupunkture. Svakodnevne strategije brige za zdravlje su prilično raznovrsne, a najčešće se svode na kombinaciju uravnotežene prehrane, kretanja, šetnje i tjelovježbe, konzumacije medikamenata i održavanja higijene (fizičke, mentalne, socijalne). Kod većine sudionica briga o zdravlju posjeduje komponente ritualiziranosti i rutinizacije. Gospođa Manuela, recimo, osim što nastoji uskladiti prehranu sa svojim godinama, svaki radni dan u tjednu ide na gimnastiku organiziranu u domu te

određeno vrijeme posvećuje hodanju. Osim što brine o održavanju fizičke kondicije ona nastoji ostati i mentalno aktivna, pa nakon ručka prilagne i čita knjige (uglavnom klasike), a navečer gleda televiziju:

Mislim da je jako važno da se živi po jednom predlošku tako da se svaki dan manje-više, ali naglasak na više, odvija sve u isto doba, da se u isto doba ide spavat, da se u isto doba ujutro dignu... da se vrše neke radnje isto tako svakodnevno, da se u stvari sve... svodi na rituale. I da se to održava. Jer to puno vrijedi za... fizički organizam... jer tijelo ako se raspusti ono gubi svoje funkcije, gubi vrijednost svoju. Zato ga treba držat čvrsto, da se ne raspusti... Važno je da izlazak bude u isto vrijeme, da odmor bude isto vrijeme. (Manuela)

Gospođa Davorka pak svojim svakodnevnim ritualima održavanja zdravlja – koji imaju i duhovnu komponentu – nastoji prevenirati nemoć i bolest te očuvati vlastitu autonomiju. Ona svakodnevno rigorozno provodi svoju jutarnju rutinu – budi se oko pola šest ili šest, vježba sat vremena kako bi razgibala proteze, istegnula kičmu, vratnu kralježnicu i ruke, a prije tuširanja obavi svoj ritual blagoslivljanja vode:

Najprije popijem dva deci, dva i pol, čašu vode. U tu čašu gledam... Ja u tu čašu gledam i zamislim sliku Majke Božje tamo gdje se ja molim u crkvi kad odem, i da sam pred njom i kažem "neka ova, neka meni ova voda da zdravlje, snagu i vitalnost". I gutljaj popijem, tri puta to tako radim... možda vam to zvuči smiješno, ali ja se... hvatam za slamku, samo da se održim... I tako tri puta i gutnem i opet neka meni voda ova da, i zamislim da sam pred kipom Majke Božje, zdravlje snagu i vitalnost tri puta i tri gutljaja vode, ja to popijem i tu čašu vode ja skroz onda ispijem. I onda je moje tuširanje. (Davorka)

Uz zdravu, umjerenu i dobi primjerenu prehranu kao važne prakse u očuvanju zdravlja ističu se kretanje (hodanje, šetnje) i neki oblik tjelovježbe (na primjer, gimnastika, pikado, bacanje lopte u mali koš za košarku, plivanje itd.). Većina sudionica je tek dolaskom u dom dobila priliku i mogućnost za prakticiranje nekog oblika tjelovježbe jer u ranijoj, profesionalno i obiteljski najaktivnijoj fazi svog života zbog radnih, kućanskih, obiteljskih i majčinskih obaveza nisu imale vremena za sebe i neki oblik rekreacije. Štoviše, mnoge kažu da su im fizički poslovi (pranje, vrtlarenje, uzgajanje cvijeća, poljoprivredni poslovi, nošenje drva i briga oko djece) bili jedini oblik rekreacije i fizičkog angažmana. Manji dio sudionica se u vrijeme školovanja bavio najčešće gimnastikom, plivanjem (u bazenu), planinarenjem, veslanjem ili plesom (folklor, balet, latino plesovi), no od tih su fizičkih aktivnosti kasnije odustajale zbog drugih obaveza. Dio pretežno urbanih žena (bez djece) se tijekom radno aktivnog perioda vikendom bavio planinarenjem, a dio se prije odlaska u dom u kraćem vremenskom periodu bavio fizičkim aktivnostima (na primjer, fitness, joga itd.). Sudionice iz splitskih domova su kad je riječ o rekreaciji bile u prednosti zbog svog rezidencijalnog statusa – za razliku od sudionica iz unutrašnjosti, koje su plivale samo tijekom ljetnih praznika, sudionice iz Dalmacije su plivale od djetinjstva i svakodnevno tijekom ljetne sezone. Dio je tu rutinu zadržao i do današnjih dana. Za veći dio sudionica tek je dolazak u dom otvorio prostor i stvorio mogućnosti za bavljenje nekim novim sadržajima i aktivnostima pri čemu najvažnija mjesta zauzimaju svakodnevno hodanje, šetnje, tjelovježba ili neki

drugi oblik fizičke aktivnosti. Sudionice su isticale kako te aktivnosti ne samo da pridonose održavanju funkcionalnosti, mobilnosti i gibljivosti tijela nego im pomažu i u očuvanju osobne autonomije i odgovornosti, te proizvode mentalnu i intelektualnu stimulaciju (kroz promatranje, razmišljanje, snimanje zanimljivih prizora) i osiguravaju emocionalnu stabilizaciju (na primjer, smirivanje, kanaliziranje misli, fokusiranje na konkretne stvari itd.), a kod nekih, na koncu, imaju i duhovnu komponentu:

Kad sam ljuta i kad sam nervozna i kad sam ovak nekaj, onda mi je najbolje ili hodati, ići van ako mogu, ako mi je prilika... (Fedora)

Hodam radi toga samo da mi Bog da zdravlje i laku smrt. To ga svaki dan molim, da mi niko ne mora čašu vode dati. Ja se trudim koliko mogu protiv svoje starosti i nemoći. (Živa)

Ja kad sam došla, ja sam bila drvena i ja sam se teško saginjala, ja sam teško s rukama, međutim te vježbe su mene, one nisu ne znam kakve, mislim, ali te razgiba. To je jedno. Drugo, imaš neku obavezu. Ti znaš da u devet sati moraš, znači ti si moraš živjeti, moraš se o nečem brinuti, jel. E, pa bolje da se brinem o tome nego o, ne znam, jel danas 15 kuna skuplja voda. Šta ja sad tu mogu... (Ornela)

KOMPARACIJA

Kad govore o svom fizičkom izgledu neke sudionice posežu za uspoređivanjem s drugim ženama. Riječ je, preciznije, o dvije vrste komparacije s drugim ženama: s mlađim ili drugim starijim ženskim osobama, te komparaciji sa svojom "mlađom verzijom", odnosno uspoređivanju trenutnog izgleda s onim u mlađim danima.

Gospođa Silvana se tako u par navrata tijekom intervjua usporedila s mlađim ženama, naglašavajući pritom svoje mladenačko stanje duha i pojedine dijelove svog tijela (grudi, noge bez izraženih vena) koje procjenjuje mladolikim:

Uopće nemam jedne vene. Ja nemam jedne vene... ni jedne fleke na ovim nogama, ni ništa. Imam sve mladenačko, kako bih rekla. Za moju dob, osamdeset godina, nema ni jedna djevojka ovakvu kožu, ni ovo. I ne osjećam se staro i šta ja mogu sad. (Silvana)

Jesam malo puna... ali ja ne mogu reći da sam debela... A ja, prsa što se toga tiče ne bih ni za jednu mladu i meni ne treba, ja ne nosim ovaj brushalter inače. Sad sam stavila... a inače uopće mi ne treba. Ja imam, tako mislim, tkivo dobro da mi uopće ne treba... (Silvana)

Gospođa Dagmar je zadovoljna svojim izgledom, ali naglašava primat zdravlja pred fizičkom atraktivnošću, ističući diskrepanciju između svog izgleda, s jedne, i mogućnosti i performansi svog tijela, s druge strane:

Po mojim kretnjama, po mojem još što ja sve mogu raditi mislim da nisam stara. Jedino kad se pogledam u ogledalo vidim da sam ipak stara. [...] U ogledalu vidim se da sam

ostarila. A u vladanju svome, u mogućnostima koje imam u svojoj živosti mislim da nisam... (Dagmar)

Gospođa Ljubica je naglasila element komparacije – koji uključuje estetsku i funkcionalnu komponentu – ali ima vrlo kritičan odnos spram međugeneracijskih komparacija, odnosno uspoređivanja starijih s mlađim osobama:

Jesam, jesam, mislim, ne žalim se za ovu dob, nema to uspoređivanja s mladosti, toga nema. To čovjek treba zaboraviti. Možda ima malo uspoređivanja s onim iz razreda i sa ovima tu nekima... s vršnjacima da, da. Kak se ko drži, kak ko hoda i tak dalje. Ali, Bože, fala ti za ovo. Sve funkcionira još uvijek.

Komparacija s vršnjacima ne uključuje samo estetski nego i funkcionalni aspekt, koji može pozitivno utjecati na osjećaj zadovoljstva ako osoba procjenjuje da je u odnosu na druge osobe zdravija, uspješnija itd.:

Pa, ja mislim, onako, koliko godina imam, i to sve, da bih mogla izgledati starija i nemogućnija i gubava biti kao što su neke, i o štapu odati, al bar toga do dana današnjega nema. (Živa)

Neke su sudionice pripovijedajući o svom sadašnjem fizičkom izgledu isticale svoje mlađe i fizički atraktivnije "verzije". Gospođa Marija Majska je, na primjer, nezadovoljna svojim aktualnim fizičkim izgledom i to ponajprije zbog "povijenosti" koja je posljedica problema s kralježnicom. Tijekom intervjua uspoređivala je aktualno stanje sa svojim puno atraktivnijim izgledom u mlađoj dobi, koji je izazivao vanjsko odobravanje i potvrđivanje (muški pogled i pogled značajnih drugih): "ja sam nekad bila stvarno, dečki su me, muški su me rada gledali." Prisjetila se i majke, koja joj je znala govoriti:

Čuj, na svijetu nitko tako lijepo ne hoda kao ti. A sad hodam strašno... sva sam se savinula i jedva hodam. I to bude tužno... moraš se na to naviknuti. Živjeti s tim i, ono, vjerovati u to i progutati debelo da je to tako, da čovjek je iznutra lijep... to kad nemaš više izvana, onda se tim tješiš da je važno kakav si iznutra, a ja sam bila i iznutra i izvana dobra. Sad više tu nisam, ali sam se pomirila s tim. I ne patim. Ne patim uopće.

Gospođa Matilda nije zadovoljna svojim fizičkim izgledom, ali ne zbog estetskih razloga, nego zbog funkcionalnosti. Tijekom intervjua je istaknula: "nisam opterećena mladošću" jer "znam da se to vratit ne može". Također je više puta spominjala svoj nekadašnji atraktivni izgled, što se trudila potkrijepiti i pokazivanjem svojih starih fotografija tijekom intervjua. Svjesna je promjena na licu i tijelu, ali prihvaća ih kao nešto što dolazi sa starenjem i kao univerzalno iskustvo, posebno naglašavajući važnost zdravlja:

Ja sam bila jako lijepa kao mlada, a sada kad vidim bore ove, pa ovaj, to reko, Bože dragi, sve to sa starošću dolazi, bitno je zdravlje, ono što je ispod kože, znate. A ovo šta je vani, i drugi su isto naborani i drugi isto tako, ovaj, su bili lijepi kao mladi, pa sad malo godine su učinile svoje, tak da me to ne smeta.

"JEL IMA IŠTA LJEPŠE OD PRIRODE?"⁴: SVAKODNEVNE PRAKSE ULJEPŠAVANJA

Upravljanje tijelom odvija se na dvije razine – intimnoj/internoj i socijalnoj/eksternoj (Howson 2011; Shilling 2008). Strategije i prakse svojstvene eksternoj kontroli tijela i fizičkog izgleda nisu rodno neutralne, pa nije čudno da je rodna komponenta evidentna (u različitim stupnjevima) u iskustvima i interpretacijama sudionica. Postoje dominantno shvaćanje i neupitni imperativ adekvatnog izgleda u svakoj, pa tako i starijoj dobi. Prema sudionicama, to su održavanje higijene – riječima Marije Majske: "Mislim da čovjek mora voditi brigu o sebi dok je živ" – te uredan i "prirodan" izgled (Jankowski et al. 2014; Zeman i Geiger Zeman 2016).

ODRŽAVANJE HIGIJENE

Održavanje osnovne higijene možemo smatrati konstantom i bazičnom praksom upravljanja fizičkim izgledom ("držanje do sebe"), a to uključuje svakodnevno pranje, brigu o zubima i kosi, brigu o koži lica i tijela te odijevanje čiste odjeće i rublja: "ja sam uvijek gledala da sam uredna, da sam čista i obučena onako pristojno, je li" (Manja). Na intimnoj higijeni posebno inzistira gospođa Matilda, koja upravo kroz intimne prakse upravljanja tijelom održava uredan izgled te kontrolira nuspojave inkontinencije i njezine eventualne socijalne konzekvence:

Čujte, redovito tuširanje, čišćenje lica navečer, ujutro neka kremica, sve to te kreme, kaj to kupite, to je sve sad, meni se čini da je to sve skup jedno te isto, samo su nove škatulje, piše za dan... To nastojim sve, i noge, koža vam se suši i tak i nastojim da bude to uredno sve, čisti veš uvijek... još me to drži, znadete. A to me drži zato, ne zato što sad to nema veze s ljepotom, nego zato što iz higijenskih razloga, ovaj, morate i pod tuš ići, čisti veš svaki dan, donji veš obući... reko, fala Bogu da me još to drži, da to ne prestanem jer ima tu ljudi koji vidite da ne drži do sebe... onda mene po malo, ovaj, sad ja sam sve preglede obavila i sad pijem neke tablete već preko godinu dana malo inkontinencija, znadete, i to sam nastojala, ovaj, pazim jako... (Matilda)

ULJEPŠAVANJE

Uz bazične prakse održavanja tijela, lica i higijene, dio sudionica svakodnevno prakticira dodatne, specifične prakse uljepšavanja koje uključuju kreiranje i održavanje femininog izgleda. Kod nekih sudionica te su prakse dio svakodnevne rutine, odnosno navike formi-

⁴ Iz intervjua s gospođom Majom: "Prirodu nikad dirnula ne bih. Jel ima išta ljepše od prirode? Nema ništa ljepše od prirode."

rane u ranijim periodima života, dok ih neke druge sudionice prakticiraju samo iznimno, u nekim posebnim prilikama (na primjer, izlazak izvan doma, posebne i/ili svečanije prilike). Riječ je o sljedećim praksama uljepšavanja ili održavanja femininog izgleda: posebna nje-ga kože lica (masaža, piling, maska, posebne kreme); bojanje kose; izrada frizure; uporaba dekorativne kozmetike (ruž za usne, maskara, olovka za oči); (profesionalna ili kućna) manikura i pedikura; depilacija; regulacija i praćenje tjelesne težine; briga oko odjevnih kombinacija, modnih dodataka i obuće. Kako rekosmo, za jedan dio sudionica te prakse uljepšavanja spadaju među navike stvorene i učvršćene u ranijim fazama života, a u starijoj se dobi one mogu izvoditi u donekle reduciranoj, ili čak ekstenzivnijoj varijanti – kako zbog internih razloga, održavanja vlastitog socijalnog i unutarnjeg sebstva, tako i zbog pogleda značajnih drugih:

Baš jučer me kćer pofarbala. Recimo, to znam, ja sam prosijeda, to bi bil drukčiji izgled i već sam odlučila par puta da ću ostavit prosijedu i gotovo. Onda moja kćer: "Joj, mama, nemoj, nemoj zbog mojih klinaca. Nemoj da misle da imaju staru baku." Jer ova druga baka je puno mlađa od mene. Evo, recimo to. Dobro, kremu imam pristojnu... tjedno si napravim piling i masku... nokte imam uređene, to si isto sama uređujem, pedikerstvo, manikerstvo. To si sve sama napravim. Depiliram se kad je ljeto, kad se vide noge, i to je to. (Ljubica)

Kosicu redovito operem... Ehoton stavljam... Svako tri mjeseca malo me frizer, a koji put i ja samo malo štrignem. I navečer stavim, operem glavu, stavim dva tri viklerića. I taj svaki put Ehoton stavim jer to se ispere... I volim da obučem nešto novije, kakvu majicu ili neki detalj, šalić, cipelice koliko mogu... (Martina)

Gospođa Mirjam kontinuirano i permanentno vodi brigu o svom femininom izgledu – na lice nanosi dekorativnu kozmetiku, boji kosu, brine o frizuri i figuri. Svako jutro provodi svoj ritual "tapkanja" kojim održava ten i kompenzira nemogućnost odlaska kozmetičarki kao i kupovinu skuplje preparativne kozmetike. No, "tapkanje" za gospođu Mirjam ima i ludičku, relaksacijsku i psihološku komponentu – opušta je i omogućuje joj da se posveti sebi:

Meni kažu... "kak ti se da?". Ja recimo najviše na to trošim ujutro, ja si najprije s prokuha-nom vodom izbrišem, malo topličkom, ličeke, onako topličkom, onda s onom kamilicom nekad [čajne vrećice] ne bacim nego ju ovako malo... Zakaj bih bacila? Ak je dobra za unutra onda je valjda za van... onda to sve nek se posuši, onda se spljuskam sa ledenom vodom... i... onda... malo kreme, trošila sam kremu od 100 kuna, sad trošim kremu od 10 kuna. Znači, 10 stupnjeva sam pala niže, evo, to je dokaz... Onda ovako tapkam i to brojim do 100, ako je 50 onda sam cijeli dan nezadovoljna jer sam si premalo posvetila sebi. Eto, to je to je ta igra. To je to opuštanje. (Mirjam)

Dio sudionica nikada nije prakticirao posebne prakse uljepšavanja niti je (re)kreirao fe-minini izgled u ranijim fazama života. Te sudionice inzistiraju na "prirodnom" ili "od Boga danom izgledu". U kategoriju sudionica koje nisu internalizirale standarde i norme feminina izgleda ulaze i sudionice koje su u starijoj dobi odbacile (u mlađoj dobi prakticirani) rad na stvaranju i održavanju femininog izgleda:

Ja to nikad nisam činila [uljepšavala se] i ja to nikad ne želim, i nikad nisam ništa ja na lice stavila osim Nivee kreme u svom životu od kad sam stvorena i rođena. Nikad ništa... Ja najbolje volim ono kako me Isus stvorija da budem, da sam takva i tako da ostane i da tako umrem... (Živa)

Ja sam se volila jako dobro i oblačiti, ovaj, jer sam si to mogla i priuštiti i imala sam i smisla i tako dalje. Mene sad niti ne interesira da se ja lijepo obučem. Ja se obučem kad idem van i nastojim biti pristojno obučena i dobro kolko još imam tu garderobu od prije. Sad je teško kupovati, ne. Nema smisla, ali, ovaj, gubim volju. (Matilda)

Osim navike i volje postoji još jedan važan čimbenik koji u velikoj mjeri utječe na opseg i intenzitet primjene praksi uljepšavanja i rada na femininom izgledu – osobni mjesečni prihodi. Jasno je da su primjena specifičnih praksi uljepšavanja te investiranje u kozmetičke proizvode, odjeću, modne dodatke i obuću ograničeni financijskim mogućnostima sudionica:

Volim se malo namazati, volim. Jedino, eto, nemam mogućnosti da se obučem baš ono jer ja sam socijalni slučaj. (Tonka)

Ja neću van izaći ako nisam namazana, ak nisam kak tak, eto, sređena, ništa posebno, prije sam to malo više mogla jer je bilo malo više novaca, a sad nema pa... ako oću dat unucima, onda ne mogu sebi. (Ornela)

RODNE FUNKCIJE ULJEPŠAVANJA

Prakse uljepšavanja za sudionice koje ih prakticiraju imaju različite funkcije: omogućavaju održavanje femininog identiteta; (re)kreiraju feminini, a kod nekih i "mladenački" (ali ne "premladenački") izgled; imaju samoreprezentativnu socijalnu funkciju upravljanja impresijama koje ostavljaju na druge. Gospođa Marija Majška je, na primjer, rekla: "nokte ne mažem jer su mi ruke strašne. Mislim da ne treba pokazivati, gurati, mislim..."; gospođa Dagmar pak olovkom iscrtava obrve koje su joj otpale itd. Na koncu, tu je i moralno-etička dimenzija. Dio sudionica, naime, smatra da je "briga za sebe", odnosno briga o vlastitom fizičkom izgledu i higijeni orodnjena, specifično ženska obaveza, pa odustajanje od nje znači početak starenja žene. Upravo to misli gospođa Ana, koja, dakle, ne samo da drži da je to "opuštanje" kod žena pouzdan znak njezina starenja nego taštinu smatra poželjnom "ženstvenom" kvalitetom:

I meni se čini da žena dok diše mora bit tašta, što je nama svojstveno i mora biti, prvenstveno stara žena mora biti prvenstveno čista, čista tijelom, čista odjećom... ne bih se to htjela ponavljati, kako su govorili to je kao definicija zdrav duh u zdravom tijelu, i možda nešto ima u tome ne baš zdrav, ali nek je čisto tijelo, čista odjeća, i kreni sada u taj tvoj dan kakav će ti već bit, što moraš obaviti... (Ana)

Gospođa Ana povlači distinkciju između žene i starice – žena je, za nju, osoba ženskog spola (neovisno o svojoj kronološkoj dobi) koja se nije "opustila" i koja brine o svom fizič-

kom izgledu, a starica je fizički zapuštena ženska osoba koja (više) ne brine o svom izgledu i higijeni:

Promatram, na mojem katu je žena, 97 godina, ona se popne po stepenicama i na četvrti kat, ona je lijepo isfrizirana, ona je čisto obučena, ona je uvijek raspoložena za razgovor i voli se s menom razgovarati i ona nije starica. Ona je za mene žena. Ja ne znam, zapravo, jedino vidim žene kad su bolesne, kad se opuste, kad se više ne obuče, ne očešlja, ide u neakvim papučama. Meni je ta papuča sobna obuća i nikad neću otići na jelo u papučama... meni je to nekakva sala, kao hotelska sala, i ja se uredim i idem na obrok dole, ne.

Slično mišljenje dijeli i gospođa Ornela za koju je jedan od znakova starosti kod žena upravo "prestanak volje za sebe, brige za sebe". Prakse uljepšavanja (uredna frizura i nanošenje dekorativne kozmetike) i dotjerivanja (na primjer, nošenje nakita) treba, smatra gospođa Ornela, razumjeti kao dio strategije "održavanja". Puno detaljniju interpretaciju uljepšavanja kao specifične rodne obaveze i strategije održavanja rodne razlike u starijoj dobi dala je gospođa Mirjam:

Kad pogledam sad starije žene, ja ću reći stare babe jer sam ja stara baba. Obukle su se u trenirke, najvjerojatnije od muževa. Iste tenisice, iste trenirke... iste frizure, ja nikad ne znam ko je baka, ko je deda, i to me strašno smeta. Ja ću do smrti, ako ću se znati... ja ću nositi haljine, da sam žensko. Kad sam bila mlada nosila sam hlače jer sam imala lijepu guzicu, prćastu, i to je bilo lijepo za vidjeti, a sad kad vježbamo, kad vidim, to je grozno vidjeti. Znači, ostat ću do kraja žena po mome mozgu. Jedino ako izgubim mozak.

MGZ: Što znači to "žena po vašem mozgu"?

Žena je cvijet, ako očeš reći ženi da je cvijet, reci joj da je mimoza. Žena je harfa. To znam od Balzaca. Žena je harfa zato što treba znati na njoj svirati kao i na harfi... Ako sam žena i znam da sam žena, onda ću biti žena, znači držati (ću) do sebe, biti nježna jer i tu kod tih starih žena ne vidim nježnost...

Jedna od sudionica koja je isticala naglašenu brigu o svom izgledu, licu, tijelu i higijeni je gospođa Davorka. Ona je izuzetno zadovoljna svojim izgledom, koji smatra vlastitim postignućem – posljedicom permanentnog ulaganja i njege:

Jesam to, jedino što sam zadovoljna, mislim sa sobom, fizičkim izgledom, i vidim da ima pomaka jer ja sve negujem. I kosu i lice, zube, grlo, sve što postoji na meni, noge. To je sve higijenski svaki dan jer vi u ovim godinama, koža dehidrira, kako god lice negujete tako i stopalo traži, ruke, jer ja se borim protiv... pucanja kože. I to ja puno dajem na toga, na te kreme i to fine kreme uzimam jer ne vrijedi vam mazati bilo s čime... jel morate naći koži svojoj šta bi...

Gospođa Davorka svakodnevno koristi dnevnu i noćnu kremu protiv bora te kremu za područje oko očiju. Ona se, naime, boji bora i smatra svojom moralnom obavezom – prema sebi i svojoj mlađoj "verziji" – očuvati svoj feminin, dobro njegovan fizički izgled:

Ja kad vidim staricu, staricu, mlađa je od mene, sva je zborana, plašim se tih bora, vjerujte. Ja se plašim ružnoće. Jel vi vidite moje slike iz mladosti i sad zar to ne bi bilo

ružno da se ja zapustim i da ja, pa doklen god ide, u redu, godine donose svoje, neka ide svojim tokom, moje godine, ali koliko ja mogu dat i doprinijet tim mojim godinama ja ću si to dozvolit, pa ću ja to činit, da ja to pomognem, a ne zapustit se, reć sad ja imam 74 godine, šta, vrlo važno jel ću si ja oprat zube il ću si ja namazat kremu i to, ne. (Davorka)

PRIRODAN IZGLED

Govoreći o svom recentnom fizičkom izgledu nijedna sudionica nije iskazala želju da izgleda mlađe od svoje kronološke dobi. Sve su one također istaknule kako se nikada ne bi podvrgnule (ne)invazivnim operativnim zahvatima jer ih smatraju "zadiranjem u prirodu" (koje uvijek loše završava), "glupim", "idiotskim", čak i bogohulnim, a njihove efekte evaluiraju u negativnim terminima (unakaživanje, ukalupljivanje, gubitak sebe), ilustrirajući ih primjerima (starijih i mlađih) osoba s estrade. Većina sudionica preferira "prirodan" izgled (Jankowski et al. 2014; Zeman i Geiger Zeman 2016), ali međusobno se razlikuju u interpretaciji "prirodnosti". Za manji dio sudionica "prirodan izgled" označava potpuno odsustvo praksi uljepšavanja (od nanošenja krema do uporabe dekorativne kozmetike), odnosno svodi se na bazično održavanje higijene, dok za veći dio sudionica "prirodan" izgled uključuje konvencionalno uljepšavanje (na primjer, urednu frizuru, preparativnu kozmetiku, ruž za usne prirodne boje) – bez ikakvih operacijskih intervencija. Sudionice većinom zagovaraju neinvazivne postupke uljepšavanja kojima se postiže njegovan i dobn0 adekvatan izgled (koji se još opisuje kao uredan, decentan, klasičan, umjereno mladenački):

Lipo se malo uredit, lipo se dotjerat, ali sve u granicama. Ja vam volim klasiku. Ja ne volim ništa ni obuć što je upadno. Ne, ne osjećam se ugodno ako nešto obučem što je moderno, šta je upadno. Ja se to ne osjećam ugodno. (Andrea)

Volim se uređivati, volim se i našminkati, ono decentno sve skupa... nosim robu sport-sku. To isto je mladenački dojam. (Ljubica)

Ono što ti priroda donese možeš popraviti, evo, kojekakvim kremicama i tako, ali ne bih recimo ništa na sebi. Meni je to glupo... (Ornela)

Šta ti je Bog podario možeš detaljima, šminkom, robom, malo izgled promijenit, ali za te operacije, ne. Za to nisam. (Branimira)

Iako su izrijeком protiv operacijskih kozmetičkih intervencija, dvije sudionice imaju iskustvo invazivnijih kozmetičkih intervencija. Gospođa Davorka se, prema preporuci liječnice, podvrgnula blefaroplastici. Motivaciju za tu odluku tumači kao zdravstvenu nužnost i oblik "pomaganja vlastitim godinama", a ne težnjom da se uljepša:

To je oporavak strašan i strašno me to bilo vidit, to je krvarilo meni [...] Pa to je najveća glupost što idu radit da budu lijepi, sa estetikom... ovo sam morala i sad mi je drago što sam to napravila. Još mi je htjela izvaditi i ovu masnoću (pokazuje ksantelazmu, odnosno nakupine masnoće ispod očiju)... Reko ne, ne, to mene ne smeta. To neka bude, ali

ovo jesam, a ne radi estetike, da ja budem lijepa. Ja sebi radim ne da budem lijepa, nego da pomognem mojim godinama da se održe. Pa zato mažem, čistim lice, tapkam ga kad ga očistim i namažem kremama. Ja njega tapkam da, ono, krv procirkulira svud po licu. Jer pomažem si tu, a ne estetiku radit, šta mi je Bog dao neka to bude. I nek starost ide svojim tokom, jel kako... je Bog to odredio il idu sad mijenjat uha, silikone metat i šta ja znam, to je meni, čujte, glupo to je toliko bolno, pa da ti sebi dozvoliš da ideš ti na to zbog ljepote. (Davorka)

Gospođa Senka se nekoliko puta podvrgnula liftingu, no te je zahvate procijenila kao skupe i kratkotrajnog efekta. Sada za njegu kože preferira prirodnu kozmetiku:

To je sve kratkotrajno. To puno košta. Meni se to čini bez veze... meni snaha [...], ona se bavi travama. Ona meni, na primjer, napravi za bore nekakvu metvicu. I sve, znate. I dade mi bočicu. I ja svako jutro sebi malo to namažem. Onda, osim toga, imam prijateljicu travaricu koja od masti pravi i trava... ja se zapravo koristim tim travnim, tim prirodnim lijekovima...

"SVE FUNKCIONIRA JOŠ UVIJEK"⁵: RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Za razliku od starijih žena koje je intervjuirala Laura C. Hurd (2000: 87), koje su svoja tijela opisivale pejorativnim riječima i negativnim usporedbama, razotkrivajući nezadovoljstvo zbog svog izgleda koji se ne uklapa u dominantne standarde ljepote, sudionice u ovom istraživanju prihvaćaju svoj izgled čak i onda kad su nezadovoljne njime i ne opterećuju se previše takvim stanjem stvari. Čak i one koje su zadovoljne vlastitim fizičkim izgledom prioritet daju zdravlju, odnosno fizičkoj i mentalnoj funkcionalnosti svog tijela. Iako se svakodnevne strategije ulaganja u zdravlje pokazuju dosta raznolike, temeljem zdrave starosti smatraju se adekvatna prehrana i kretanje. Za neke je sudionice upravo dobro zdravstveno stanje dostatna kompenzacija za eventualne estetske "nedostatke" (pojačana dlakavost, opuštena koža, bore, smanjena/povećana tjelesna težina itd.). Kod interpretacija aktualnog fizičkog izgleda prisutni su elementi transtemporalne autokomparacije (osoba se uspoređuje s mlađom verzijom sebe same) i intra/inter/generacijske komparacije (osoba se komparira s vršnjakinjama ili mlađim ženama). "Upravljanje tijelom" (Howson 2011) je vrlo kompleksna identitetska i socijalna strategija, koja ima istaknutu rodnu i dobnu komponentu i koja obavlja različite funkcije. Jedna od funkcija upravljanja tijelom je (re)kreiranje i održavanje adekvatnog izgleda, koji se u bazičnim aspektima za sve ispitanice pokazuje rodno i dobno neutralnim, a definiran je kao čist, uredan i prirodan izgled. Isti smo nalaz konstatirali analizom fokus grupa (Zeman i Geiger Zeman 2016), a evidentiran je i u nekim ranijim istraživanjima (Jankowski et al. 2014). Sve sudionice svakodnevno prakticiraju bazične, elementarne prakse upravljanja fizičkim izgledom, dok neke od njih te temeljne higijenske mjere nadograđuju specifičnim praksama uljepšavanja kojima je

⁵ U naslovu se referiramo na ranije navedeno promišljanje gospođe Ljubice: "Ali, Bože, fala ti za ovo. Sve funkcionira još uvijek."

cilj kreiranje i održavanje femininog izgleda. Taj feminini izgled reflektira rodni identitet, a u svakodnevnoj interakciji s drugim ljudima omogućava ispitanicama da sebe prezentiraju kao određeni tip osobe (Park prema Goffman 1956; Goffman 1956; Blackman 2008) – starija žena koja vodi brigu o sebi i koja se, dakle, "nije zapustila" signalizira drugima autonomiju svoje osobe i uspješno upravljanje procesom starenja. U tom kontekstu prakse upravljanja tijelom funkcioniraju kao dio individualnog dobnog i rodnog performansa. Podsjetimo se još jednom da se te prakse upravljanja tijelom ne odvijaju u socio-kulturnom i biografskom vakuumu, nego na njih utječu dobni i rodni kodovi, norme i očekivanja te individualne aspiracije, interesi i značenja. Dio tih orodjenih praksi – koje na temelju iskustava i interpretacija ispitanica ne možemo smatrati oblicima opresivnog discipliniranja – u manjoj ili većoj mjeri jest dio navika stečenih u ranijim fazama života, a neki segmenti tih praksi su, dakako, determinirani i socio-ekonomskim statusom. U tom smislu tijelo starije žene jest "tekst feminiteta" (Bordo 2003) i njegovih konstrukcija u određenom vremenskom i kulturnom kontekstu. "Angažman u radu ljepote" (Hurd Clarke i Bundon 2009: 200) je stvar izbora, a starijim ženama koje prakticiraju neki oblik uljepšavanja on donosi zadovoljstvo, osjećaj identitetskog kontinuiteta, kontrole nad vlastitim životom te kontrole nad impresijama koje "daju drugima" (Blackman 2008: 42). Taj angažman može imati i moralnu komponentu – kao ispunjavanje moralne obligacije prema sebi i značajnim drugima, obaveze da se ne odustaje od brige o sebi.

Starije žene, dakako, čine vrlo heterogenu populaciju pa se tako i njihove preferencije u poslovima uređivanja i uljepšavanja uvelike razlikuju – dok neke favoriziraju tradicionalniji, "dobno adekvatan" izgled (klasična odjeća, tamnije boje, klasična, tzv. *bapska* frizura itd.), druge teže ostaviti mladenačkiji dojam. I sama kategorija "mladenačkog" pokazuje se vrlo kompleksnom, a granice između prihvatljivog i neprihvatljivog mladenačkog izgleda su tanke, ponekad i jedva vidljive. Adekvatan mladenački izgled temelji se na decentnosti, eleganciji, "prirodnosti" i umjerenosti koja uključuje i elemente aktualne mode (na primjer, modernije frizure, modni dodaci itd.). Angažman oko femininog izgleda generira još jednu važnu distinkciju – onu između žene, odnosno ženske osobe bilo koje dobi, i starice, ženske osobe koja je posve odustala od brige za svoj fizički izgled. U tom kontekstu se fizička zapuštenost i nebriga za fizički izgled tumače kao jedan od pouzdanih znakova starosti. Prakse uljepšavanja obavljaju i jednu rodno demarkacijsku funkciju – one izražavaju i održavaju rodne razlike, markirajući granice između starijeg feminiteta i starijeg maskuliniteta.

Sudionice nisu internalizirale dominantne ideale i standarde ljepote temeljene isključivo na fizičkom izgledu (mršavost, mladost), nego, naprotiv, u svojim interpretacijama prezentiraju kompleksniju i holistički koncipiranu predodžbu ljepote, koja prioritet daje nefizičkim elementima – talentu, interesima, karakternim kvalitetama i vrlinama.

Iskustva starijih žena kreiraju se unutar kompleksnog odnosa između dobnog i rodnog konformizma, s jedne strane, i otpora spram vanjskih pritisaka i težnje za očuvanjem autonomije, s druge strane (Kerner Furman 1997). U polju te dinamične napetosti koegzistiraju potreba da se uvijek ostavi snažan, pozitivan dojam, i autonomija koja "lukavo"

instrumentalizira upravo sredstva vanjske "svidljivosti". Jer lijepa frizura, uredna i elegantna odjeća te decantan ruž ne omogućuju samo kreiranje atraktivnog fizičkog izgleda nego osiguravaju i ono unutarnje i puno važnije, kontinuitet sebstva i njegovu afirmaciju u suočavanju s najvećim i najtežim egzistencijalnim izazovom – uspješnim upravljanjem procesima fizičkog i socijalnog starenja.

NAVEDENA LITERATURA I IZVORI

- Aléx, Lena, Anne Hammarström, Yngve Gustafson, Astrid Norberg i Berit Lundman. 2006. "Constructions of Various Femininities Among the Oldest Old Women". *Health Care for Women International* 27/10: 853–872. <https://doi.org/10.1080/07399330600880467>
- Arber, Sara, Kate Davidson i Jay Ginn. 2003. "Changing Approaches to Gender and Later Life". U *Gender and Ageing. Changing Roles and Relationships*. Sara Arber, Kate Davidson i Jay Ginn, ur. Maidenhead i Philadelphia: Open University Press, 1–14.
- Bartky, Sandra Lee. 1997. "Foucault, Femininity, and the Modernization of Patriarchal Power". U *Writing On the Body. Female Embodiment and Feminist Theory*. Katie Conboy, Nadia Medina i Sarah Stanbury, ur. New York: Columbia University Press, 129–154.
- Blackman, Lisa. 2008. *The Body. The Key Concepts*. Oxford, New York: Berg.
- Bordo, Susan. 2003. *Unbearable Weight. Feminism, Western Culture, and the Body*. Berkeley etc.: University of California Press.
- Brownmiller, Susan. 1984. *Femininity*. London etc.: Paladin/Grafton Books.
- Davis, Kathy. 1995. *Reshaping the Female Body. The Dilemma of Cosmetic Surgery*. New York, London: Routledge.
- Dellinger, Kirsten i Christine L. Williams. 1997. "Makeup at Work. Negotiating Appearance Rules in the Workforce". *Gender & Society* 11/2: 151–177. Dostupno na: https://www.rmu.edu/SentryHTML/pdf/lib_charlesworthComm3160_Dellinger.pdf (pristup 30. 12. 2018.). <https://doi.org/10.1177/089124397011002002>
- Dinnerstein, Myra i Rose Weitz. 1994. "Jane Fonda, Barbara Bush and Other Aging Bodies. Femininity and the Limits of Resistance". *Feminist Issues* 14/2: 3–24. <https://doi.org/10.1007/BF02685654>
- Gimlin, Debra. 2000. "Cosmetic Surgery. Beauty as Commodity". *Qualitative Sociology* 23/1: 77–98. <https://doi.org/10.1023/A:1005455600571>
- Gimlin, Debra L. 2002. *Body Work. Beauty and Self-Image in American Culture*. Berkeley etc.: University of California Press.
- Goffman, Erving. 1956. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Edinburgh: University of Edinburgh / Social Sciences Research Centre.
- Howson, Alexandra. 2011. *The Body in Society. An Introduction*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- Hurd, Laura C. 2000. "Older Women's Body Image and Embodied Experience. An Exploration". *Journal of Women & Aging* 12/3–4: 77–97. https://doi.org/10.1300/J074v12n03_06
- Hurd Clarke, Laura i Andrea Bundon. 2009. "From 'The Thing to Do' to 'Defying the Ravages of Age'. Older Women Reflect on the Use of Lipstick". *Journal of Women & Aging* 21/3: 198–212. <https://doi.org/10.1080/08952840903054757>
- Hurd Clarke, Laura i Alexandra Korotchenko. 2011. "Aging and the Body. A Review". *Canadian Journal on Ageing/La Revue canadienne du vieillissement* 30/3: 495–510. <https://doi.org/10.1017/S0714980811000274>

- Hurd Clarke, Laura i Erica V. Bennett. 2015. "Gender, Ageing and Appearance". U *Routledge Handbook of Cultural Gerontology*. Julia Twigg i Wendy Martin, ur. Oxon, New York: Routledge, 133–140.
- Hurd Clarke, Laura. 2017/2018. "Women, Aging, and Beauty Culture. Navigating the Social Perils of Looking Old". *Generations. Journal of the American Society on Aging* 41/4: 104–108.
- Jankowski, Glen S., Phillippa C. Diedrichs, Heidi Williamson, Gary Christopher i Diana Harcourt. 2014. "Looking Age-Appropriate While Growing Old Gracefully. A Qualitative Study of Ageing and Body Image Among Older Adults". *Journal of Health Psychology* 21/4: 550–561. <https://doi.org/10.1177/1359105314531468>
- Jeffreys, Sheila. 2005. *Beauty and Misogyny. Harmful Cultural Practices in the West*. London, New York: Routledge, Taylor and Francis Group.
- Kaiser, Susan B. 2013. *Fashion and Cultural Studies*. London, New York: Bloomsbury Academic.
- Kerner Furman, Frida. 1997. *Facing the Mirror. Older Women and Beauty Shop Culture*. New York, London: Routledge.
- Krekula, Clary. 2007. "The Intersection of Age and Gender. Reworking Gender Theory and Social Gerontology". *Current Sociology* 55/2: 155–171. <https://doi.org/10.1177/0011392107073299>
- Macia, Enguerran, Priscilla Duboz i Dominique Chev  . 2015. "The Paradox of Impossible Beauty. Body Changes and Beauty Practices in Aging Women". *Journal of Women & Aging* 27/2: 174–187. <https://doi.org/10.1080/08952841.2014.929403>
- Saul, Jennifer Mather. 2003. *Feminism. Issues & Arguments*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Shilling, Chris. 2003. *The Body and Social Theory*. London etc.: SAGE Publications Ltd.
- Shilling, Chris. 2008. *Changing Bodies. Habit, Crisis and Creativity*. Los Angeles etc.: SAGE Publications Ltd.
- Sontag, Susan. 1972. "The Double Standard of Aging". *Saturday Review of the Society* 23. rujna, 29–38. Dostupno na: <http://www.unz.com/print/SaturdayRev-1972sep23-00029> (pristup 30. 12. 2018.).
- Zeman, Zdenko i Marija Geiger Zeman. 2016. "'Such is Life That People Get Old and Change'. Gendered Experiences of Ageing Bodies from Older Persons' view". *Slovensky narodopis/Slovak Ethnology* 64/4: 447–462.
- Wade, Lisa and Myra Marx Ferree. 2015. *Gender. Ideas, Interactions, Institutions*. New York, London: W. W. Norton & Company, Inc.
- Wolf, Naomi. 2002. *The Beauty Myth. How Images of Beauty Are Used Against Women*. New York: HarperCollins Publishers Inc.

"WHY SHOULD I LOOK YOUNGER?": WOMEN, AGEING AND BODY MANAGEMENT IN EVERYDAY LIFE

The human body is immersed in a network of complex norms, expectations, rules and performances. It is a kind of "a medium of culture" (Bordo 2003: 165) and the intersection of the individual and the social (Gimlin 2002). The body is also a means of personal expression in everyday life. Gender is one of the crucial categories for understanding the body. Analyzing the body from the gender perspective shows how the gendered body is created and presented. There is a discrepancy between the second-wave and third-wave feminist interpretations of the various beautifying practices and the production of the

normative feminine body. In this article, the category of gender is intertwined with the category of age, focusing on the analysis of experiences and interpretations of their own bodies from the position of older women. Interviews were conducted with older women, residents of four homes for older persons in Zagreb and Split. The analysis focuses on the self-perception of their own body and physical appearance, everyday practices of maintaining body functionalities, everyday practices of beautification and interpretations of recent dominant beauty standards.

Keywords: ageing, body, femininity, physical appearance, body management, qualitative methodology